

Марчук С. М.

Національний університет «Острозька академія»

ЛІРИЧНИЙ ТРАВЕЛОГ У ДОРОБКУ ГАЛИНИ ПЕТРОСАНЯК: ГЕОПОЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

*Стаття присвячена творчості поетеси Галини Петросаняк, яку Юрій Іздрик назвав «приреченою на вічні мандри». У ній з'ясовано специфіку взаємодії географії та поезії, розмаїття мандрівних мотивів у сучасній українській ліриці, особливості дискурсу пошуку *genius loci*. Підкреслено, що актуалізація жанру «ліричний травелог» зумовлена демократичними змінами, які відбулися в Україні упродовж останніх десятиліть. Протягом творчого шляху поетеса повсякчас репрезентувала тяжіння до мотивів подорожей, до створення локальних текстів, картографії простору в образному світі своїх віршів. Переважно маршрути Галини Петросаняк, відображені в поезії, були прокладені в західному напрямку. Вона побувала в багатьох країнах у різному статусі – як заробітчанинка, перекладачка, стипендіатка літературної премії, туристка. У її доробку представлено різні урбаністичні візії. У статті виокремлено дві групи текстів: перша репрезентує замальовки сусідніх країн (Польща, Чехія), друга є наслідком її ознайомлення з Західною Європою, насамперед такими країнами, як Австрія, Німеччина, Італія. Об'єктом інтерпретації обрано вірші, присвячені Кракову, Празі, Гарцу, Флоренції та іншим містам, зі збірки Галини Петросаняк «Екзофонія» (2019). Доведено, що у її доробку сформовано особисту поетичну мапу Європи. Особливості стилю авторки полягають у тонкості рефлексій, здатності занурюватися у чужий простір, досягати імагологічної відмінності різних локусів, прагненні оригінально дешифрувати відомі знаки культури. Галина Петросаняк зарекомендувала себе майстром розгортання пластичних асоціацій, вона доречно використовує історичні проєкції, вміло оперує інтермедіальними засобами, вдається до синтезу звукових, візуальних і одоричних образів. Художнє відображення європейського простору у творчості поетеси зазвичай включає маркери дому, фрагменти спогадів про батьківщину, отже, в її уявному світі чужий простір завжди сполучено зі своїм.*

Ключові слова: *травелог, геопоетика, лірика, мандрівні мотиви, імагологія, топос, *genius loci*.*

Постановка проблеми. Мотив подорожей в літературі, зокрема в ліро-епосі та ліриці, відомий здавна, отже, розмисли над ним у літературознавстві мають тривалу історію. Однак сучасні процеси глобалізації суттєво змінили світ, подорожі стали не винятком, на який зважувались найвідважніші мрійники і фанатики-паломники, а звичайним повсякденням. Таким чином, розповіді про мандрівні враження потужним потоком увірвались в ядро пріоритетної тематики як документальної, так і художньої літератури. На зламі останніх століть серед методів досліджень виокремилась геопоетична інтерпретація. Важливий внесок у розвиток геопоетики зробили студії таких науковців, як Кеннет Вайт, Жиль Дельоз, Бертран Вестфаль, Ельжбета Рибіцька, Ігор Сід та інші. Усі вони так чи інакше осмислюють спроби осягання феномену місця.

У сучасній науці про літературу інтерес до «генія місця», який виразно демонструє геопо-

етична методологія, зумовлений не лише пошуком кодів, вказівниками на які слугують семіотичні знаки, закріплені за тим чи іншим локусом, але й постійними інтенціями оновлення іміджу топосу в новому історичному контексті, його індивідуалізації (приватизації) тощо. Здебільшого акцент робиться на тому, що кожний письменник так чи інакше відображає *genius loci* свого життєвого простору, насамперед батьківщини. Водночас автор пропонує власну картину світу, яка розширює досвід читача. У цьому контексті не меншої уваги заслуговують образи багатолокового простору, зафіксовані мимохідь силуетки, ескізи і навіть штрихи численних місць, що завжди відрізняються між собою краєвидами, побутом, традиціями, барвами, музичними асоціаціями тощо. Підкреслюючи доцільність вивчати травелоги як імагологічні артефакти, Світлана Кочерга наголошує: «Топос, віддзеркалений «у чужинських очах», рідко буває повтором загальновідомого, він

додає нових відтінків його перцепції, аурі, оскільки в ірреальному світі дух, навіть найдальшого місця, завжди перебуває на помежів'ї з батьківськими теренами» [4, с. 10]. Отже, поетика топологічного тексту – явище багатопшарове, і кожний шар багатий на власні підтексти і надтексти.

Одним із перших зафіксував наявність дифузії між географією і власне лірикою американський вчений Персі Адамс у праці «Література подорожей і еволюція роману» (1983). Під поняттям «ліричний тревелог ми розуміємо самотутнє відображення конкретної локації у віршовій формі, художню картографію, хронотоп якої зазвичай здатні розширити численні алюзії, асоціації, інтертекстуальні проєкції».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історії української літератури майстрами тревелогів зарекомендували себе Леся Українка, Максим Рильський, Микола Бажан, Євген Маланюк. Нині спектр авторів, які звертаються до теми подорожей, зростає з геометричною прогресією. До них слід зарахувати Юрія Андруховича, Оксану Забужко, Павла Вольвача, Сергія Жадана, Павла Магюшу, Людмилу Таран, Тараса Федюка, Ганну Яновську та багато інших. Але в цьому різнобарв'ї імен чи не найпопільніше вірність тревелогу зберігає Галина Петросаняк, оригінальний «голос» якої вирізняється рідкісною теплою і проникливістю. Про її творчість з великою симпатією неодноразово відгукувалися інші письменники, як-от: Юрій Іздрик вважає її представницею когорти літераторів, які приречені на вічні мандри, а Тарас Прохасько назвав її «поетесою центру Європи». Сама поетеса своє розуміння життя виклала в формулі «Життя як перетин кордонів, або Viva vox», що є назвою одного з її есеїв. Критики давно звернули увагу на тяжіння авторки до мандрів Європою, досвід яких відображено у поетичній творчості. Марія Микицей, наприклад, окреслює її початкові маршрути: «Географія мандрів різноманітна: Відень, маленьке словацьке містечко Пухов, Прага, північні чеські гори Крконоше, Краків, а разом з ними – нові обличчя, нові імена, нові враження, нові вірші і нові пісні...» [6, с. 12]. Лірична героїня збірок поетеси повсякчас проявляє інтенції homo viator, за Оленою Галетою, – це «людина мандрів, людина вирвана з корінням, людина модерного світу, змушена виправдовувати свою присутність у тому чи іншому просторі...» [2, с. 354]. На жаль, літературознавці досі не означили особливості творчого профілю талановитої поетеси, однієї з представниць так званого «станіславського феномену».

Постановка завдання. Мета статті – осмислити особливості поетичної мапи Галини Петро-

саняк та визначити особливості ідіостилу авторки як однієї з чільних репрезентантів поезії подорожей в сучасній українській літературі.

Виклад основного матеріалу. Після розвалу СРСР, який послідовно накладав табу на вільне міжнародне спілкування, демократичні зміни в незалежній Україні спричинили іншу культурну політику, яка дозволила для місцевого населення відкрити для себе, зокрема, західний світ, що раніше був оповитий міфами та легендами. Чи не найточніше суміш почуттів, що охоплювали людину, котра вперше вирушила за межі Батьківщини, передано у вірші Галини Петросаняк «Ми перейшли кордон. Ми рвали квіти в чужих полях...». Спочатку в ньому домінує легкість буття, адаптації в чужому просторі. Однак у кодї поезії несподівано з'являється образ старця з Ітаки Одиссея, який зазвичай асоціюється зі складними подорожами задля марнославства, але і осмисленням феномену батьківщини, до якого тяжіє так чи інакше кожний подорожній. Нині вірші Галини Петросаняк репрезентують сучасну Одиссею, яка складається з маршрутів, знайомих для численних українців.

Попри залюбленість у мандрівний триб життя, для Галини Петросаняк батьківщина залишається абсолютною цінністю. Вона неодноразово зіставляє уже відкритий для себе світ *чужий і рідний*. Поетесі не властива категоричність висловлювання, вона радше вдається до меланхолійних позначень маркерами різних локусів. У вірші «Дорогою з Західної Європи», приміром, Галина Петросаняк констатує комунікативні відмінності: в напрямку до домівки стає «менше усмішок», «перепрошують рідше», «більше тих, хто когось ненавидить». Однак всупереч нагнітання холоду і сірості фінал поезії засвідчує невичерпну оптимістичну віру в те, що джерело світла – на сході, батьківщина як ніяка інша земля, спроможна надихати, а пуповина з нею нерозривна.

Як відомо, навіть статус емігранта чи заробітчанина не притлумлює мандрівний інстинкт фіксувати особливості іншої території. Можливість перетворитися хоч позірно на звичайного мандрівника-обсерватора зцілює збентеженість і пригніченість того, хто вимушений шукати опертя далеко від власного дому – «Невідомих ландшафтів спокій лікує свідомість хвору» [7, с. 31]. Освоєння чужого простору, своєрідне його привласнення починається з простої фіксації карти оглянутих, а значить вже «своїх земель» – «наношу обриси terra / incognita: клімат, фауна, флора, рік її плін...» [7, с. 31]. Безперечно, закордоння здатне зачарувати око, і його

привабливості віддається належне у численних віршах. Особливо багато рядків присвячено місту як осередку культури і продукту культурних зусиль багатьох сторіч, що дарує невимовні враження: «... красу і / шляхетність міста словами не відтворити» [7, с. 26]. Тимчасовий прихисток спокушає добробутом, комфортом, що приносить гармонію тілесного і духовного, в ньому можна укорінитися і вже перестати бути «чужинкою».

В геопоетичному доробку Галини Петросаняк доцільно виокремити дві групи творів: перша з них є фіксацією сусідніх країн (Польща, Чехія, Словаччина), друга ж передає враження від перебування в західних європейських країнах (Австрія, Німеччина, Італія).

Польщу в доробку поетеси переконливо уособлює місто Краків. В однойменному вірші Галини Петросаняк міф, що асоціюється з багатою історією та самобутньою культурою цієї локації, для поетеси важливіший за реальний історичний антураж. Краків для неї – «місто птахів і черниць – більше мітові, аніж світові / Уподібнене, визначається середньовіччям [7, с. 53]. Зауважмо, що поєднання птахів та черниць відбувається не лише на естетичному (графічному) рівні, але і на зв'язку з архетипом неба. У сприйнятті Кракова поетесою важливим є акцент на плин часу, який уповільнюється і ніби зупиняється для обсерватора. Саме тому річка Вісла, оточена прадавніми архітектурними спорудами, асоціюється в поетеси з філософською сентенцією «річка Геракліта», у котру, однак, можна ввійти двічі, всупереч аксіомі давньогрецького філософа. Лірична героїня воліє «розчинитися в атмосфері вулиці Флоріанської або святої Анни», що засвідчує її безцільне блукання Краковом, а не точне слідування якомусь маршруту. Обидві вулиці є компонентами Старого міста, але перша з них, з численними будинками-пам'ятками, входить до так званої туристичної Королівської дороги, а інша (стара назва – Жидівська) є частиною колишнього Єврейського кварталу, з характерним національним колоритом, відсутністю гонору шляхти.

Чи не найфілігранніше іпостась лірики Галини Петросаняк проявляється в її чеському тексті. Її перша поетична книжка «Парк на схилі» стала багато в чому результатом поїздки до Чехії, яка видалася їй «фантастичною». Один з найвідомі-

ших віршів поетеси присвячений Празі, яка змальовується десь на межі осені та зими. Перша її візія дається з оглядового ракурсу, найвірогідніше – з висоти майданчика Празького граду:

З перспективи пташиного лету вежі і куполи,
Притрушені снігом грудневим дахи незрівнянної Праги
Звели звучати мелодії осіннього дня, коли
Цього міста вина тисячолітні твою тамували спрагу
Далеких мандрів та вражень [7, с. 32].

Як бачимо, урбаністичний краєвид історичного міста плавно резонує внутрішньою музикою причетності, метафоричним відчуттям смаку здійснення надзвичайно бажаного. Проекції в середньовічну Чехію межують з безпосередніми замальовками. В поле зору мандрівниці потрапляють джазмени на Карловім мості, звучання чеської мови навкруги. Вірш завершується інтермедіальною кодою, позначеною ефектним оркестровим контрапунктом:

Життя здавалось симфонією Дворжака, чи вітражем
Сецесійним Альфонса мухи в соборі святого Віта
[7, с. 32].

Серед західних країн, які збагатили поетичний доробок Галини Петросаняк, розмаїто представлена Австрія. Ця країна втілює зразок *іншості*, вона манить своєю культурою, укоріненістю у відшліфований століттями спосіб життя, особливим ритмом, водночас ця земля стає перепусткою в подальші мандри, дає невагомість відриву від рідної землі. Прикладом поезії, в якому наявні обриси австрійської столиці, слід вважати вірш Галини Петросаняк «Назавжди залишитися в школі домініканок поблизу Відня». У ньому спочатку стверджується теза про можливість відмовитися від безкінечних доріг номада, прийняти тутешній усталений ритм повсякдення, а відтак з роками «ніхто не буде / Впізнавати в тобі чужинку». Можна замість маршрутів у невідомість вибрати регулярну до банальності прогулянку містом («Ходити щодня на ринок по Schlossbergstrasse»), що з часом притишить внутрішні конфлікти, і гіпотетично можна було б відчутти недосяжну внутрішню гармонію. Однак це уявне благополуччя в одязі домініканки в антитезі повністю заперечується, бо голос Батьківщини неодмінно покличе до себе – попри ті щедроті, які може на позір дарувати чужий край.

Вірш «Коли тут почнуться дощі...» відзначається конкретною топографією. Вже в його першому рядку з'являється назва площі – Stefanplatz¹, яка символізує безкінечне тривання свята і розваг,

¹ Штэфанплатц – площа, розташована в історичному центрі Відня, її окрасою став собор святого Стефана, одого з найвищих храмів у Європі, що став одним із символів міста. Площа відзначається поєднанням архітектури різних часових прошарків, вона завжди велелюдна, колоритна, особливо приваблива для туристів.

що лише трохи стишуються восени. Після представлення центру Відня далі оповідь іде у формі інтимного листа – ще не написаного, але подумки для нього вже збираються окремі факти і друзки вражень. Серед впізнаних об'єктів Відня згадується також вулиця Фаворитів (Favoritenstraße), що поєднує центр і околичні узгір'я, з яких відкривається дивовижна панорама на Віденську гору, з видом на озеро. В останніх рядках віртуального листа з'являється образ славнозвісного оперного театру, в якому публік «тепер розважає Вебер», і цей інтермедіальний пасаж до творчості відомого німецького композитора посилює атмосферу лицарської романтики, оскільки саме ця тема була розвинута композитором в опері, спеціально написаній для Віденського театру.

Літературна стипендія дозволила Галині Петросаняк відкрити для себе австрійське місто Грац, розташоване на південному сході від Альп. Це місто як резиденція династії Габсбургів зберегло унікальні історичні пам'ятки. Юрій Андрухович дотепно відзначав, що топонім «Високий Замок» у Львові передбачає, «що ми віримо у привидів і погоджуємося з будь-якими топографічно-поетичними умовностями» [1, с. 67], а в Граці замок зберігся, отже, австрійське місто має «таку ж, як і у Львові, романо-германську структуру, тільки аж ніяк не поруйновану» [1, с. 68]. У вірші «Грац» Галини Петросаняк місто не є тлом або лише згадкою, воно стає центром опису, «відбитком миті», яку хочеться зупинити. Як часто буває в ліричних відгуках, шлях до зближення з новою локацією розпочинається через природу, що здатна захопити своїм багатством. Отже, у першій строфі крупним планом подано флору, поширену в місті: плющ, мирт, рододендрони, троянди, за якими лірична героїня спостерігає, можливо, у відомому міському парку Stadtpark. Далі відкривається ширший овид – «ватра черепичних дахів», гірський ландшафт на горизонті, схожий на українську крайку. Контури споруд у Граці, його вежі й палаци озвучуються дзвонами, «що сотнями років вичерпують тишу з долини» [7, с. 89]. До аудіообразів додаються смакові маркери, що репрезентують цю локацію – «кава медова, оранжі гіркі», атмосферні особливості («вогкі вечори»). Опис супроводжується нагнітанням розчулення («цей захват, цей щем...»), яке підсилює усвідомлення тимчасовості перебування в Граці, кінцевості споглядання цієї «повільності райської».

Якщо подорож до Австрії в Галини Петросаняк оповита казковою ефемерністю, яка абсолютно протилежна досвіду буденності, то німецька земля дарує дотик до просвітлення, вгамовує пристрасті, відновлює втрачені вектори *Stabilitas loci*.

Один із її віршів – лаконічний відгук на натхненну силу монастиря бенедиктинців поблизу Базеля. Члени цих орденів сповідують головними чеснотами наполегливість, чернечий спосіб життя, послух. І лірична героїня саме тут окреслює для себе аксіологічні орієнтири – «молитва, праця, Книга», прояснює для себе нові відтінки пріоритетності мовчання і покори, бо про ці горизонти «щоранку нагадують» їй «дзвони з абатства / братів-бенедиктинців» [7, с. 112]. Окремі відбитки перебування в Баварії залишені Галиною Петросаняк у віршах, що були написані на віллі «Вальдберта», де вона проживала як літературний стипендіат завдяки нагороді Мюнхенського будинку митців (2011). Ця вілла розташована південніше від Мюнхена, у мальовничому передгірському містечку Фельдафінгу, на березі Штарнберзького озера. У своєму «Репортажі з вілли "Вальдберта"» Галина Петросаняк знаходить спільність цього містечка з українським туристичним центром Яремче. Тут, у «баварському літі на віллі у світлі Альп», кожний ранок починається з «пташиного щебету», що дає враження «падиння у Божі руки». Разом з тим довкілля не справляє враження чужорідності, але «у лініях натяк на топографію дому» дає відчуття «благословенної» повторюваності, а з нею певність, що скрізь у Європі можна знайти місця, де ти почуватимешся «майже вдома» [8].

Особливим магнетизмом для всіх мандрівників володіє Італія, з її багатою історією, винятковим культурним спадком, розмаїттям південної природи. Свого часу Василь Симоненко тільки мріяв побувати в цій країні – «Сниться мені невідома Італія, / Сонце палаюче та кремені гір, / Платтям принадно охоплена талія / І на вустах – медозбір [3, с. 344]. Прийшла пора, коли побувати в Італії стало можливим для кожного, збільшилось вражень про цю країну, зафіксованих у поезії, однак у її художній палітрі центром залишається те саме симоненківське романтичне захоплення, хоча йдеться вже не про очікуване, уявне, а освітлене власним досвідом.

Вірш «Флоренція» Галини Петросаняк зосереджений винятково на чарівності цього локального топосу, хоча його пафос – тихий, захований у нетрі особистої пам'яті про відвідини відомого італійського міста. Основний зоровий образ – «троянда в камені», що можна декодувати як «краса у вічності». Провідний настрій поезії передається через божественний напій, амбросію, а точніше – «ковток ристрето» (міцної кави), що здатен викликати потужний енергетичний заряд. Саме цю каву прийнято вважати найбільш «італійською». За колористикою палітра італійських вражень у поетеси надзвичайно тепла,

сонячно-медова, містить «усі відтінки золота, оливи». Саме ж слово «мед» перебуває у метафоричному зв'язку з суголосним йому «Медічі» – таким чином, номінація олігархічної родини впливається культурософським акцентом у своєрідну емблему Флоренції у лаконічному вірші Галини Петросаняк. Передумови згадки про Медічі є очевидними, адже представники цього політичного клану правили Флоренцією у часи її розквіту (XV – XVIII ст.), вони зробили великий внесок у розвиток культури як меценати, «прагнучи зробити місто центром інтелектуального життя Італії, столицею західної культури» [5, с. 28]. Для сучасної мандрівниці місто відкривається як сплав зовнішнього і внутрішнього (реакції) – «Божественність в пропорціях і щасті...» [7, с. 109]. Тут лірична героїня переживає справжній естетичний катарсис, а відтак прощання з містом – це втрата, до якої ще не раз мандрівниця, сповнена вдячності, повертатиметься: «В холодному краю торкатиму вустами / перетин золотий твого зап'ястя» [7, с. 109].

Висновки. Отже, світ за межами України, що тривалий час був закритий перед українцями, тільки в останні десятиліття став відкритим і зумовив доцентровий рух мотивів подорожей закордонням. Серед авторів, які представляють сучасний ліричний травелог, важливе місце належить Галині Петросаняк. У її доробку представлено польський, чеський, австрійський, німецький, італійський та інші тексти, що дає підставу вивчати її особисту геопоетичну мапу. Поетеса ніколи не обмежується поверховим «зчитуванням» об'єктів, довідниковою фіксацією топосів. У чужому просторі вона пластично адаптується, що дає можливість глибоко проникнути у пошуках *genius loci*. З метою розкрити самотності місця авторка зазвичай плавно розгортає плетиво асоціацій, доречно використовує історичні та міфологічні проєкції, інтермедіальні засоби образотворення. Разом з тим візія європейських локусів у поетеси відзначається присутністю відлуння дому, малої батьківщини, засвідчуючи ностальгію ліричної героїні Галини Петросаняк.

Список літератури:

1. Андрухович Ю. І. Лексикон інтимних міст. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2016. 434 с.
2. Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX – початку XXI століття : монографія. Київ : Смолоскип, 2015. 640 с.
3. Дивоовид : антологія української поезії XX ст. Тернопіль : Богдан, 2007. 784 с.
4. Кочерга С. О., Пастушко Н. В. *Genius loci*. Словник топосфери текстів Лесі Українки. Ялта, 2012. 246 с.
5. Лобода Д. О. Клан Медічі: від банкірів до гуманістів. *Молодий вчений*. 2018. № 1 (53).
6. Марія Микицей. «Спокуса говорити» і насолода читати. *Західний кур'єр*. 2009. № 41. С. 12.
7. Петросаняк Г. Екзофонія. Брустурів : Дискурсус. 2019. 128 с.
8. Петросаняк Г. Репортаж з вілли «Вальдберта». *Репортер*. URL: <http://report.if.ua/uncategorized/Reportazh-z-villy-Valdberta/> (дата звернення: 24.03.2019).

Marchuk S. M. LYRIC TRAVELOGUE IN THE HALYNA PETROSANIAK'S POETRY: GEOPOETIC INTERPRETATION

The article deals with poetry of Halyna Petrosaniak, who Yurii Izdryk called “fated to eternal travelling”. The work analyzes interaction specific of geography and poetry, travelling motives diversity in Ukrainian modern lyrics, special features of genius loci finding discourse. The article emphasizes Ukrainian democratic changes of last decades influence on the “lyric travelogue” genre actualization. Poet has always represented the attraction to travel motives, to the creation of local texts, to the mapping of space in the figurative world of her poems during her poetry career. Halyna Petrosaniak mostly reflected western directed routes in her poetry. She has travelled to many countries in different statuses, as migrant worker, translator, scholar of literary award, tourist. Divers urban visions are represented in the writer's works. The article emphasizes two group of texts: the first group represents sketches of neighboring countries (Poland, Czech Republic), the second group is a result of writer's familiarization with Western Europe, especially with such country, as Austria, Germany, Italy. Poems addressed to Krakow, Prague, Harz, Florence and other cities from Halyna Petrosaniak's collection “Exophony” (2019) are subject of interpretation. The article reveals creation of writer's personal Europe poetry map. The specific features of author's style are sensitive reflection, ability to dive into alien space, to understand imagology differences between divers locuses, desire to decrypt famous culture signs in original way. Halyna Petrosaniak recommended herself as a master of flexible association reflected, she uses historical projections and interlude means appropriately, synthesizes sound, visual and odor images. The fiction representation of Europe space in the poet's works usually includes signs of home, elements of memories about motherland, so others space and owns space are connected in the imaginary Halyna Petrosaniak's word.

Key words: travelogue, geopoetic, lyric, travelling motives, imagology, topos, genius loci.